

Hatîb el-Bağdâdî, El-Kifaye Fî Ma'rifeti İlmî Usulî'r-Rivaye,

Kahire: Mektebet-u İbn Abbas, 2008, 632 s.*

Abdüs Samet Koçak**

Mütekaddim hadisçiler ile müteahhir hadisçiler arasında köprü olarak kabul edilen Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) şüphesiz en önemli kitabı, bugün bile usul okumaları için vazgeçilmez bir kaynak hüviyetindeki “el-Kifâye fî kavânîni’rivâye” , “el-Kifâye fî ulûmi’r-rivâye”¹ “el-Kifâye fî ma’rifeti ilmî usulî’r-rivâye”² veya “el-Kifâye”³ isimleriyle anılan ansiklopedik eseridir. Eser, oldukça hacimli ve kapsamlı olmasına rağmen, ilk dönem eserlerinden olduğu için bütün hadis usulü konularını içermemektedir.

Eserin müellifi Bağdâdî, hicri 392’de dünyaya gelmiş ve bulunduğu bölgede dinî ilimleri tahsil ettikten sonra birçok ilim merkezine yolculuk yapmıştır.

Bağdatlı büyük hadis âlimi İbn Nukta’nın (ö. 629) dediği gibi, kendisinden sonraki hadisçilerin hiçbir şekilde kendisinden müstağni kalamayacakları büyük hadis âlimi Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463), yine bir büyük hadis otoritesi olan İbn Hacer el-Askalanî’nin (ö. 852) ifadesiyle, hadis ilminin çeşitli branşlarına dair neredeyse eser vermediği hiçbir alan bırakmamıştır.

el-Kifaye, mütekaddim dönemi eserlerinin karakteristik özelliklerini taşır. Kitapta -değerlendirme dışında- her türlü bilgi, sahiplerine ulaşan ravi zincirle-

* Bu çalışmada esas alınan baskı: el-Kifaye fî ma’rifeti ilmî usulî’r-rivaye, Mektebetü İbn Abbas, Kahire 1430/2008, 632 sayfa (Arapça), tahkik: İbrahim b. Mustafa Âli-Bahbah ed-Dimyati.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri / Hadis BL, İstanbul/Türkiye, akocak@fsm.edu.tr

1 Daru’l-Kütübi’z-Zahiriyye nüshası bu şekildedir. Zehebî’nin (748) Ebi sa’d es-sem’ânî’den (562) naklettiği isim de budur.

2 Medine el-Camiatu’l-İslamiyye, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye ve Berlin nüshaları bu isimlidir.

3 İstanbul nüshası bu şekildedir.

riyle verilir. Sonraki kitaplarda görülen teknik anlatıma rastlanmaz. Meseleler, dilin geniş imkânları ve konuşma kalıpları içerisinde incelenir ve işlenir.

Kitap, muhaddislerin klasik usulüne uygun olarak 13 cüze, bu 13 cüz ise 170 bâb'a ayrılmıştır. Cüzler kitabı ana konularına taksim etmek için konulmamış, mütekaddim muhaddislerin usulü üzere belli bir miktar varak bittikten sonra diğerine geçilmiştir. Ancak babların Babların sıralanmasında konu bütünlüğünün gözetildiği anlaşılmaktadır.

Konuların işlenmesinde mütekaddim hadis ulemasının yolu takib edilmiştir. İsti'malden istılaha geçilmemiş, İbn Hacer'in "en-Nüzhe"sindeki gibi bir kavramsal çerçeve henüz oturmamıştır. Hadisle ilgili kelime ve kavramların tanımı ve açıklaması sonraki usul çalışmalarında etkisi açıkça görülen mantık kuralları çerçevesinde yapılmamıştır. Bununla birlikte kitapta, "istidlali bilgi-zaruri bilgi" gibi bir takım kelimâ kavramlar da kullanılmıştır. Hadisin mütevatir ve ahad olarak iki kısma ayrılması, haber-i vahidin ilim mi zan mı ifade edeceği, Akaid babında hüccet olup olmayacağı gibi bir takım usul konularını hadis usulüne ilk defa sokan Hatib olmuştur. Mukaddime'de re'y-i merzûl ve icthad-i malûl gibi fukahanın istılahlarını kullanmış, mutlak manada reyî zemmeden bir söz söylememiştir.

Hatib el-Bağdadî kendi döneminde hadisle uğraşanların mütekaddim ulemanın yönteminden uzaklaşması, yalnızca âli isnad ve farklı sened tahsiline yönelmesi, hadis tahammül ve edasında doğru metodu terketmesinden şikayetçi olmakta, hadis ehlinin bir kısmının hadisin dirayet ve fikhını ihmal ettiklerini, bu durumun Ehl-i bid'atin eline malzeme verdiğini, Ehl-i bid'atin bu sebeple Ehl-i hadisi ve selefi zemmettiğini, buna mukabil karşı tarafta bir grubun yalnızca fıkıh ve re'y ile meşgul olup, hadis ve sünnet bilgisini ihmal ettiklerini ve ehl-i hadise muhalif bir tutum benimsediklerini anlatmaktadır. Bütün bunlar Hatib el-Bağdadî'yi derinden üzmüş, hadis ve fıkıh alanlarında söz sahibi bir ilim adamı olarak hakkı nisabına irca etmek, her iki zümrenin de yanlış yolda olduğunu göstermek ve rivayet-dirayet bütünlüğü üzerine oturan mütekaddimin yöntemini ortaya koymak üzere bu eseri kaleme almıştır.

Müellifin hadiste dirayet-rivayet meselesindeki fikri "ilmin yarısı rical bilgisi, diğer yarısı ise hadislerin manalarını anlamak" diyen Ali b. el-Medîni'ye (ö. 234) çok yakındır. Hatib el-Bağdadî hadisin çeşitli dallarının gerektirdiği dirayetin yanında hadisin fikhına da dikkat çekmekte, hadis ehlini hadislerin tarihleri, manaları, içerdikleri ahkam ve adabı bir bütün olarak bilmeye ve hadislerle tabi olmaya teşvik etmektedir.

Müellifin mukaddimedeki şu sözleri bu konudaki görüşlerini çok iyi yansıtmaktadır:

"Nakledilen sağlam hadisler ve âsâr çeşitli durumlarda Müslümanların mercii olup amellerinde müminlerin dayanak noktası oluyorsa, o zaman islamın doğru

yaşanabilmesi için mutlaka kullanılması gerekir, o olmadan dinin hiçbir sabitesi belirlenemez ve onun usulünü ezberlemek üzere çalışmak vacip olduğu gibi yolunu oluşturacak şeylere teşvik etmek gerekir. Zamanımızda bazı insanlar bütün cehd ve gayretlerini hadis kitaplarına ve hadisleri toplamaya adanmışlar. Ne var ki ravi-mervi, makbul-merdud ravilerin ayrılması, sünenlerden ahkam istinbat etme ve onlarda bulunan fıkıh bilgisinden helalin haramın bilgisini çıkarmak gibi konularda selefi salihinin yoluna tabi olmadılar. Sadece hadisin ismiyle ve onu sahifelere yazmakla yetindiler. Onlar yol yordam bilmeyen sadece kuru bilgi yüklenmiş kimselerdir. “⁴

Hatib selef ile kendi döneminin muhaddislerini kıyaslama sadedinde Mahled b. el-Huseyn’den (ö. 191) senediyle şu sözü nakletmiştir: “ Ravi önceden az bir miktar hadis dinlediği halde doğruluğu ve takvası sebebiyle zamanının efendisi oluyordu, bugün ise bir kimse elli bin hadis rivayet ediyor ama takkesi hakkında yaptığı şahitliği dahi makbul olmuyor.”⁵

Hadisin Dirayeti ve fikhını önemsemeyen ravileri eleştirdikten sonra hadisi tamamen ihmal eden bir takım fakihleri de şiddetli bir şekilde tenkit etmiş ve şu kıssayı misal olarak Ebu’l-Abbas Ahmed b. Ali el-Ebbâr’dan (ö. 290) senediyle nakletmiştir:

“Ahvez’de bıyıklarını kesmiş bir adam gördüm, öyle zannediyorum ki bir takım kitaplar satın alıp fetva vermeye kalkışmıştı. Ona ehli hadis soruldu. ” Hiçbir kıymetleri yoktur ” dedi. Ben de O’na “Sen daha namazı düzgün kılmıyorsun” dedim. O “Ben mi“ dedi. Ben de şöyle dedim : “Sen namaza başlarken ellerini kaldırınca ne yapacağınla alakalı Rasulullah’tan (s.a) bir şey biliyor musun?“. Sustu, ben de “Ellerini dizlerine koyduğün zaman ne yapacağınla ilgili Rasulullah’tan (s.a) bir şey biliyor musun?“ dedim, yine sustu. “Secde ettiğin zaman yapman gereken hakkında Rasulullah’tan (s.a) ne biliyorsun?“ dedim, adam yine sustu. Şöyle dedim: Neden konuşmuyorsun? Ben sana namaz kılmayı bilmiyorsun demedim mi? Sana sadece sabahı iki, öğleni dört kılacağın söylenmiş. Ehli hadis hakkında konuşacağına sana iyilik yapacak birisini bul, senin hiçbir kıymetin yok, hiçbir şey de bilmiyorsun! “⁶

Bu misalleri zikrettikten sonra bu iki gurup arasında şu sözleriyle mukayese yapmaktadır:

“ Bu adamın fakihler arasındaki durumu daha önce zikrettiğimiz hadise men-sup olduğu halde hadis ilimleri konusunda bir bilgisi, derinliği olmayan, sadece hadisleri iştirip yazan kimsenin durumuna benzer.”⁷

4 Hatib, Kifâye, I, s, 48

5 s, 52

6 s, 50

7 s, 50

Müellif mukaddimenin sonunda da kitabın muhtevası, kitaptaki konular ve kitabı yazmaktaki maksadı hakkında şu sözleri söylemektedir:

“Ben bu kitapta Allah’ın izni ve tevfiği ile hadis talibinin bilmeye, fıkıh talibinin ise ezberleyip incelemeye ihtiyaç duyacağı hadis ilminin usulü ve şartları gibi konulardan bahsedeceğim. Ve seleften olan ravilerin; muhaddislerin faziletlerine, dini korumak hususundaki gayretlerine, aşırı gidenlerin tahrifini ve ehli batılın bid’at icad etmesini engellemiş olduklarına delil teşkil eden çok faydeli görüşlerini açıklayacağım ki bunlar şu konular etrafında olacaktır: cerh ve ta’dil, tashih ve ta’lil, lafızların gözetilmesi konusunda hafızların sözleri, tedlisin hükmü, mürsel ile istidlal, rivayeti iyi zabtedemeyenlerden ve mugaffel kimselerden rivayette bulunmak, mezhebinin kötülüğü sebebiyle kendisinden hadis alınması hoş görülmeyen raviler, raviyi rivayet etiği şeyler hususunda imtihana tabi tutmak, أَخْبَرْنَا ve حَدَّثْنَا sözleri arasındaki fark, rivayetdeki dil yanlışlarını düzeltmenin caiz olması, haber-i âhâd ile amel etmenin vücubu, bunu reddedenlere karşı delil getirme, şekk ve zannı galip ile rivayette bulunmanın hükmü, ibarelerin değişmesi ile rivayetlerin çeşitlenmesi, küçüğün sema’ı ne zaman geçerli olur, münavele, icazetin sıhhat şartları ve mükâtebe hakkındaki rivayetler ve bunların dışında bu konuları inceleyip fikir yürüten kimselerin vakıf olabilecekleri konular.”⁸

Müellif kitap içerisinde mukaddimede zikretmediği birçok konuya da değinmiştir. Her bâba maksadını izhar eden bir cümle ile isim vermiştir. Babların altında nasları, rivayetleri toplamış, delilleri tartışıp naslardan çıkardığı kaidelere dayanarak mütearız görüşler arasında değerlendirme yaptıktan sonra kendisinin tercih ettiği görüşü açıklamıştır.

Hatib el-Bağdadî’nin bu kitapta takip ettiği yöntem hakkında dikkat çeken bir kaç noktadan bahsetmek istiyoruz:

- 1- Müellifin kendi değerlendirmeleri ve mütekadiminden olan hadis imamlarının kanaatleri dışında kitaptaki bütün bilgiler senetlidir.
- 2- Hadis ilmi ile ilgili kaideleri sadece bir araya toplamakla yetinmeyip bu kaideleri de tartışmakta ve bunları naslar ile delillendirmektedir.
- 3- Tercih ettiği görüşü bab başlığında zikretmekte, sonra bu görüşü teyid eden delilleri zikredip sonuca varmaktadır.
- 4- Önce kendi görüşünü zikretmekte, arkasından muhalif görüşü zikredip onu delillerle çürütmektedir.

Konuların kitaptaki işleniş sıralaması için de şunları söyleyebiliriz: Kur’an ayetleri ile sünnetin bağlayıcılık konusunda aynı olduğunu açıklayarak söze baş-

layan müellif; cerh-tadil, rivayet çeşitleri, tashih-tad'îf, hadis imamlarının rivayet lafızlarının gözetilmesi hakkındaki görüşleri, tedlisin hükmü, Mürsel ile istidlal, muğaffel ve zabtı zayıf ravilerden rivayet etmek “حدثنا, أخبرنا, أنبأنا” gibi rivayet lafızları, rivayetteki dil hatalarını düzeltmek, haberi-vahid ile amel etmek, zannı galip ile rivayetin hükmü, küçüğün sema'ı ve münavele, icazet, kitabetin sıhhat şartları gibi önemli usul konularını ele almış ve tearuzun sahih olduğu, olmadığı yerler ile tercih konularını işleyerek kitabı bitirmiştir.